

Osmanlı Devleti'nde Anatomi Çalışmaları Üzerinde Bir Değerlendirme

Evaluation of Anatomy Studies in Ottoman State: Review

Hülya ÖZTÜRK,^a
Ömür ELÇİOĞLU^a

^aTıp Tarihi ve Etik AD,
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Tıp Fakültesi, Eskişehir

Geliş Tarihi/Received: 07.06.2011
Kabul Tarihi/Accepted: 09.02.2012

Yazışma Adresi/Correspondence:
Hülya ÖZTÜRK
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Tıp Fakültesi,
Tıp Tarihi ve Etik AD, Eskişehir,
TÜRKİYE/TURKEY
hulyaozturk-53@hotmail.com

ÖZET “*Aslolan bedendir*”, o zaman Osmanlı Devleti bir cihan devleti olarak bundan uzak kalmazdı. İnsan bedeninin önemini kavrayan bu devlet, gerçekleştirdiği ve geliştirdiği tıp eğitimi içerisine mutlaka anatomi çalışmalarını da yerleştirmeliydi. Osmanlı Devleti’nde anatomi çalışmalarını klasik anlamda üç bölümde incelemek mümkündür. Medrese Dönemi, Tıphane ve Cerrahane-i Amire ve Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane dönemleri olarak söylenebilir. Dönemlere ismini veren bu kurumlar aynı zamanda devletin başlangıcından itibaren bilim, eğitim-öğretimin başlıca merkezleri olarak tıp alanı için de listelenebilir. Medreseler, Osmanlı Devleti’nin yıkılışının vuku bulduğu yirminci yüzyıl başlarına kadar faaliyetlerini devam ettirmişlerdir. Medreseler yanında dönemin sağlık kuruluşlarından darüşşifalar da tıp çalışmalarının yapıldığı yerler olmuştur. Medreselerde anatomi dersleri skolastik çerçeve içerisinde verilmiştir. XIX. yy’da II. Mahmut’un isteğiyle Tıphane ve Cerrahane-i Amire ve özellikle Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane’nin açılması ve Dr. Charles Ambroisse Bernard’ın Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane’ye göreve başlamasına kadar anatomi ve otopsi çalışmaları klasik ve dar kalıplarda devam etmiştir. Dr. Charles Ambroisse Bernard ile birlikte anatomi dersleri kadavraların üzerinde gerçekleştirilmeye başlanmıştır. Anatomi çalışmaları 1909’da Askeri ve Sivil Tıbbiye’nin birleşmesi ve Tıp Fakültesi adı altında eğitim ve öğretime başlanması ile teorik ve uygulamalı olarak yürütülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Anatomi; tıp tarihi; eğitim, tıbbi

ABSTRACT “*Body is the origin*”, so Ottoman state could not stay away from this issue as a world state. This world state understood the importance of human body, so anatomy studies must have been inside medical education which was developed and performed accordingly. It is possible to evaluate classical Anatomy studies of Ottoman state in three sections. “Medrese” Period, “Tıphane and Cerrahane-i Amire” Period, also “Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane” Period were these main study sections according to time periods. That establishments which gives their names to this periods was the center of sciences, education-teaching from beginning of the state and can also be listed for medical field too. Madrasas, have continued their activities till the beginning of twentieth century, fall period of the Ottoman Empire.. In addition to “Medrese”, Darüşşifa-health institution of that period, was also the place for medical research and studies. Anatomy lessons was studied in the Madrasas in the scholastic framework. During 19th century, Emperor IInd Mahmut ordered foundation of “Tıphane and Cerrahane-i Amire” and, also “Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane”. Anatomy and autopsy studies were confined only within classical and narrow window until Dr Charles Ambroisse Bernard started working in Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane. Thanks to Dr Charles Ambroisse Bernard, Anatomy lessons were started to learn on cadavers. Anatomy studies were started to be conducted theoretically and practically in 1909 when both military and Civilian medical schools were united under the roof of the Faculty of Medicine.

Key Words: Anatomy; history of medicine; education, medical

Selçuklulardan gelen devlet tecrübesine sahip olan Osmanlılar, fethettikleri her yerde halkın ihtiyaçlarına cevap verebilecek camiler, medreseler ve mektepler inşa etmişlerdir.

Eğitim ve öğretim hiçbir bir devlet ve toplumun vazgeçemeyeceği bir faaliyettir. Ancak her devlet veya toplum kendi şartları ve ihtiyaçları doğrultusunda bu faaliyeti yürütmektedir. Türk milleti İslam'dan önce ve sonra farklı şekillerde ve devrinin icaplarına göre eğitim görmüştür.¹

Osmanlı Devleti'nde tıp çalışmaları yoğun bir şekilde sürdürülmüş, medrese sistemi içinde ustacı usulü bir eğitim var olmuştur. Devletin başlangıcından itibaren bilim ve eğitim-öğretimin başlıca merkezleri ve en önemli kurumları olan medreseler, devletin yıkılışının vuku bulduğu yirminci yüzyıl başlarına kadar faaliyetlerini devam ettirmişlerdir. Medreselerin yanında dönemin sağlık kuruluşlarından darüşşifaların da tıp çalışmalarındaki yeri yadsınamayacak kadar çoktur. İlerleyen yüz yıllarda III. Selim ve II. Mahmut zamanlarında Avrupa'da meydana gelen gelişmeler Osmanlı'da da etkisini göstermiş ancak bunlar klasik tıp çalışmalarını etkileyebilmiştir.

AMAÇ

Osmanlı Devleti'nde anatomi çalışmalarını klasik anlamda üç bölümde incelemek mümkündür. Bu çalışmada önce medrese içerisinde, sonra Tıphane ve Cerrahane-i Amire dönemi ve son olarak da Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane dönemlerindeki gelişmelerin sırasıyla incelenmesi amaçlanmıştır.

MEDRESE DÖNEMİ

Külliye, çeşitli işlevleri bulunan sosyal amaçlı kurulmuş olan yapı topluluğu anlamına gelmektedir. Genel olarak cami, medrese, imaret, kütüphane, hastahane ve hamam görevini gören binaların bulunduğu yapı olarak söylemek mümkündür.²

Medrese kelimesi Türkçeye Arapçadan geçmiş olup içinde öğrencinin ilim öğrendiği yer anlamına gelmektedir. Osmanlı döneminde ilköğretim kurumunu ifade eden sıbyan mektebinin üstünde, orta ve yüksek eğitim veren kurumlara medrese denilmiştir.^{1,3}

Medreseler gerek Selçuklularda gerekse Osmanlılarda çok önemli yerleri olan eğitim kurumlarıdır. Kendi bünyeleri içinde tıp ile ilgili bölümlere de yer vermiş, bu alandaki kurumlarının gelişmesine de ön ayak olmuşlardır. Osmanlılar döneminde orta ve yüksek öğretimi gerçekleştiren medreselerin ilki Orhan Gazi tarafından kurulan ve İznik Orhaniyesi olarak bilinen medresedir. Edirne'nin fethine kadar Bursa Medreseleri önem olarak ilk sırada olmuştur.^{1,4} Osmanlıların Anadolu'da yaptırdıkları ilk hastane olan Bursa Darüşşifası, Yıldırım Beyazıt (1389-1402)'in yaptırdığı külliye'nin bir parçası olarak 1399'da tamamlanmıştır. Hastanenin vakfiyesinde, her ne kadar tıp öğretimi yapıldığına dair bir kayıt yoksa da Dr. Şevki Uludağ bu hastanelerin bir tıp merkezi olduğunu yazmıştır.⁵ Darüşşifalar zaman zaman da birer pratik eğitim merkezleri görevini de sürdürmüşlerdir.⁴

Medreseler hekim yetiştirirken çağın sosyal ve dini inançlarına bağlı kalmışlardır. Bu dönemde tıp eğitiminin gerekliliği savunulurken anatomi öğretimi gerçek anlamda dikkate alınamamıştır. İslamiyet'in diseksiyonu yasakladığı ortak kanısı bu konu üzerinde çalışılmamasını ve bu konunun gelişmesini beraberinde getirmiştir.

Medreselerde tıp eğitim ve öğretimi usta-çırak ilişkileri ile yürütülmüştür. Usta tabip kendine akıllı ve ahlaken uygun bir çırağı seçmiş ve onu eğitmeye başlamıştır. Eğitim gündüz iş yerinde, iş başında, geceleri ahi zaviyelerinde eğitmek ve bilinçlendirmek şeklinde olmuştur.⁶ Bu eğitim içinde çok sınırlı olarak sürdürülen anatomi çalışmaları çeşitli baskılar ile yüz yüze kalmıştır. Anatomi eğitim ve öğretimi konusunda zamanın ileri gelenlerince çok hassas davranılmış ve olumlu gelişmeler kaydedilmemiştir. XV. yy. içinde de anatomi öğretiminde henüz diseksiyonlar başlamamış, sadece teorik öğretim sürdürülmüştür.

Her ne kadar Kur'an'ın teşrihi yasakladığı ve bu nedenle İslam dünyasında anatominin gelişmediği gibi kanılar yaygın olsa da ayet ve hadislerde insan cesedi üzerinde çalışma yapmaya dair bir yasaklama yoktur. Nitekim Osmanlılarda teşrih üzerine çeşitli eserler vardır. Bunun yanı sıra bazı

tıp kitaplarında hekimin Anatomi bilmesi gerektiği yazılmakta ve yararından bahsedilmektedir.⁷

1624 yılında Emir Çelebi “Enmuzec-üt-Tıb” adlı eserinde hekimlerin anatomi okumakla yetinmeyip sefer esnasında ölenlerin ve diğerlerine göre yaratılmışlar içinde insana benzer hayvanlardan maymun ve benzerlerinden yararlanmalarını tavsiye etmiştir. Ayrıca hekimler, bağırsak, sinir ve damar sistemini incelemeli, daha sonra akciğer ve karaciğer de gıdaların bunlara gidişini öğrenmelidir.^{7,8}

Emir Çelebi’ye göre diseksiyon yoluyla hekimin İnsanın vücut yapısını görmesi mümkün olmaktadır. Anatomi kitaptan öğrenilmez. Bu yöntem aynı zamanda pozitif ve açık zihniyet gerektirir; ancak bu şekilde bu araştırma yöntemi yararlı olabilir. Bu vurgusuyla ilgili yazmış olduğu “Kitab el-Muhtasar fi’t-Tıb” adlı eserinde diseksiyonun önemini vurgulamıştır.⁵

XVII. yy başlarında anatomi öğretimi ve bu öğretide diseksiyonun şart olduğunu ileri süren isimlere rastlamaktayız. Şirvanlı Şemseddin-i İtakî tarafından hazırlanan anatomi kitabı “Teşrih-ül Ebdan ve Terceman-ı Kibale-i Feylesofan” isimli olup, zamanı içinde önemli bir yer tutmaktadır. İtaki bu eserinde İbn-i Sina’nın takipçisi olmuştur. Şekil ve çizimlerinin bazıları Ahmed İbn Mansur ile benzerlik gösterse de bazıları o dönemin tipik Avrupa resimlerini ve Vesalius’un şekillerini andırmaktadır. Ayrıca adı geçen eserde bizzat yazar tarafından çizildiği muhtemel olan bazı şemalarda mevcuttur.⁹

XVIII. yy’da Osmanlı hekimleri anatomi’nin öneminden bahsetmektedirler. Aynı yüzyılda Hekim Abbas Vesim Efendi “Düstür-ül Vesim” adlı eserinde tıp sanatı yanında teşrih sanatında da mahir olan hekime bu iki sanatın iki kol ve iki kanat olup, hastalıkların gizlisine ve açığına vakıf olacağını öne sürer.¹⁰

Abbas Vesim Efendi, hastalıkları ele almadan önce her organın başına onun anatomik yapısı ile ilgili açıklamalar koymuştur.⁵

XVIII. yy’da Osmanlı tabipleri teşrih ilminin öneminden bahsetmişlerdir. Ömer Şifai teşrihin,

tedavinin başarılı olmasına yardım ettiği gibi, Allah’ın insan vücudunda yarattığı yüce sanatın idrakinde de yardımcı olacağını savunmuştur.⁷

TIPHÂNE VE CERRÂHHANE-İ AMİRE DÖNEMİ

XIX. yy’a gelindiğinde; Avrupa ’da gelişen yeni tıp eğitimi Osmanlı Devleti içerisindeki medreselere girmemiştir. Fakat yeni tıp eğitimi öğretecek okullar açma girişimlerine bu dönemde rastlanılmaktadır. Rum Tıp Okulu açılmasının öncülerinden III. Selim’in çabalarıyla 1806’da da Kasımpaşa’da açılan Tersane Tıbbiyesi, Tıphâne ve Cerrâhhane-i Amire’ye de ön ayak olmuştur.^{11,12}

III. Selim (1789-1807) yenileşme ve reform hareketleri içerisinde Osmanlı Devleti tıp eğitimine ayrı bir önemle eğilmiştir. Moroz Beyzade isimli bir Rum, okulunda iyi hekim yetiştirilmesi konusunda otopsi yapılmasının öneminden bahsetmiştir.¹⁰ Ancak bu dönem içinde iskelet üzerinde çalışılmış ama kadavra açılmasına izin verilmemiştir.

Çağdaş Tıp eğitimi veren okul Tıphâne ve Cerrâhhane-i Amire’nin kuruluşu Osmanlı Devleti’nin en önemli askeri birliği olan Yeniçeri Askeri teşkilatının kaldırılması ile ilgilidir. 14 Mart 1827’de kurulan Tıphâne ve Cerrâhhane-i Amire’deki tıp eğitimi dört sınıf olarak planlanmış; Önce ilk sınıf olan sınıf-1 rabiden(dördüncü sınıf) başlanacak sonra bir üst sınıf olan sınıf-1 salis (üçüncü sınıf) daha sonra sınıf-1 sani (ikinci sınıf) ve en son sınıf olan sınıf-1 evvel de tıp tahsili tamamlanacaktır. 1827-1828 Eğitim yılı itibarıyla hazırlanan ders programları incelendiğinde: Sınıf-1 salis olarak belirlenen üçüncü sınıf için “Anatomi” dersinin resimlerle yapılması planlanmıştır. Hekimbaşı ve Tıbbiye Nazırı Mustafa Behçet Efendi kadavra ile yapılacak Anatomi dersinin tepki çekeceği düşüncesinde olmuştu. Çünkü daha önce 1806 yılında açtığı Tersane Tıbbiyesinde kadavra üzerinde anatomi dersi koydurmuş, bu eğitim için gereken detayları da nizamnameye aldırılmış, fakat bu tıbbiyenin ömrü uzun olmamıştı. Tıphâne ve Cerrâhhane-i Amire’deki derslerde yardımcı olmak için Paris’ten Fransızca ders kitapları getirilmiştir. Bu kitap listesi gözden geçirildiğinde “6 adet resimli anatomi” kitabının da fizyoloji ve dahili hastalıklar

ile ilgili kitaplar yanında yer aldığı görülmüştür. 1833 yılında sınıf-ı evvel'in açılması ile eğitimin yenilenmesi söz konusu olmuştur. Aynı yılın Resmi Gazetesi olan Takvim-i Vekayi'de bu düzenlemelere yer vermiştir. Aynı düzenleme ile oluşturulan Sınıf-ı Sani için de Osman Efendi Muallimi Sani olarak görevlendirilecek İlm-i teşrih ve fizyoloji derslerini verecekti. 19. yy'ın başından itibaren Tıphane-i Amire ile başlayan eğitim süreci kendini yenileyerek devam etmiştir.^{13,14}

Medreselerde ve ardından XIX yy'da kurulan Tıphane ve Cerrahhane'de verilen derslere ulaşabilmemizle birlikte darüşşifalar bu konuda istisna oluşturmaktadır. Ayten Altıntaş; Darüşşifalarda tıp eğitiminin yapıldığı genelde kabul edildiği halde buralarda kadrolu ve belli programlı bir eğitim yapıldığı konusunda elimizde fazla bilgi olmadığını, ancak Fatih darüşşifasındaki tıp eğitiminin üst düzeyde bir tıp eğitimi olduğunu söylemektedir.¹⁵

Özellikle XIX. yy'a damgasını vuran isimlerden biri de Şanizade olmuştur. Şanizade'nin tüm tıp eserlerinde görülen özellik sade Türkçe ile yazılmış olmalarıdır. "Mirâtü'l-Ebdan fi Teşrih-i Âzâü'l-İnsân" adını verdiği eseri modern anlamda hazırlanmış ilk anatomi kitabı özelliği taşımaktadır.⁹ Bu kitap dönem hekimlerinin eğitiminde şüphesiz etkili olmuştur.

1836 yılında Abdülhak Molla'nın Babıali'ye takdim ettiği takrirden yalnız Tıphane ve Cerrahhane'nin birleştirilmesi değil aynı zamanda Tıphane ve Cerrahhane-i Amire'nin eğitiminin de değiştirilmesi gündeme gelmiştir. Takririn ikinci bölümünde fenn-i teşrih olarak ifade edilen anatomi dersinin sınıfı sanide okutulacağı belirtilmiştir.¹⁶ 1839'da Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane'nin açılması ve hocalığına Avrupa'dan Dr. Charles Ambroisse Bernard'ın getirilmesine kadar anatomi ve otopsi çalışmalarına klasik ve dar kalıplar içinde eski usûl devam edilmiştir.¹⁰

MEKTEB-İ TIBBİYE-İ ADLİYE-İ ŞAHANE DÖNEMİ

Osmanlı Devleti'nde 1800 ve 1840'lı yılları Avusturya etkisinin görüldüğü yıllar içinde görmek mümkündür. Özellikle bu yıllarda bu iki ülke sağlık alanında etkileşim içinde olmuş, Avusturyalı

hekimler ülkemizde görev yapmaya başlamışlardır. Reform diyebileceğimiz pek çok uygulama bu dönemlere denk gelmektedir.¹⁷ Bu dönemde ülkemize hizmet için gelmiş olan Dr. Neuner ve Dr. Charles Ambroisse Bernard ülkemizde hekimlik görevlerinin dışında pek çok yenilikte de imzaları olan kişilerdir.¹⁸

Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane ve diseksiyon denince de akla şüphesiz bu dönemlerde ülkemizde hizmet vermiş olan Dr. Charles Ambroisse Bernard gelmektedir. Dr. Charles Ambroisse Bernard, öğrencilerin anatomi derslerinden yeteri kadar yararlanamadığını öne sürerek bir an evvel Avrupa'da tıp okullarında olduğu gibi, bu derslerin ölü insan vücudu üzerinde yapılmasının şart olduğunu söylemiştir. Onu bu konuda okulun hocalarından ve aynı zamanda hekimbaşı olan Abdullah Efendi de desteklemiştir. Ancak burada bir sorun ortaya çıkması muhtemeldi. Diseksiyonun yapılması fikrine alışık olmayan ülkede diseksiyon için gerekli olan kadvralar nerden bulunabilecekti? Bilimsel nedenlerle yapılan diseksiyon başlangıçta her ülkede büyük sorunlara neden olmuştur. Okul programında ilk sınıflarda din kuralları, Osmanlıca güzel yazı, felsefe, kimya gibi dersler vardı. Teşrih (anatomi) üçüncü sınıf programında görülüyordu. Anatomiden başka bu sınıfta zooloji, halk sağlığı bilgisi, fizyoloji ve cerrâhi gibi dersler vardı. Dördüncü sınıfta ise dahili hastalıklar, haricî hastalıklar, kadın-doğum başlıca görülen dersler yer almıştır.¹⁸

Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane'nin dört yıllık programdan anlaşılıyor ki; ilk iki yıl öğrenciye genel bilgiler verilmiş, onu takip eden iki yıl içinde ise meslek bilgisine ayrılmıştı. Anatomi temel meslek bilgisi dersleri içerisinde olduğundan üçüncü sınıf dersleri arasında yer almıştır.¹⁹ Yani ilk iki sene konunun teoriğini alan tıp öğrencileri üçüncü sınıftan itibaren teoride öğrendiği bilgileri insan bedeninde görme şansı edinebilecekti.

Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane'nin kuruluşu ile batıdan bazı doktorların öğretici olarak getirilmesi sırasında Dr. Charles Ambroisse Bernard eğitim öğretimde anatominin temel ders olduğunu, bu dersin mutlaka kadvra üstünde ve diseksiyon

ile birlikte yürütülmesinde ısrar etmiş, yetkililerle yazışmalar yapmıştır.¹⁰

Bu arada Dr. Charles Ambroisse Bernard'ın isteği ile kendisine yardımcı olmak üzere, bir öğretmen almak için sınav açılmıştır. Avrupa'nın her tarafında yapılan ilanlardan sonra, Spitzer adlı bir doktor, Dr. Charles Ambroisse Bernard'a yardımcı olarak seçilmiştir. Dr. Spitzer bir anatomisttir.¹⁹ Asistanı Dr. Osman ile birlikte anatomi ve fizyoloji derslerini yürütmekte çeşitli anatomik koleksiyonlar ile derslerini desteklemekte ve bir ders kitabı hazırlamaktadır. Graz'dan Prof. Hyrtl ve Meyer okul anatomi müzesine önemli parçalar yollamışlar, teorik ve ceset teşrihleri ile "uygulamalı anatomi" ve "mikroskobik anatomi" derslerini vermiştir.^{19,20}

Sultan Abdülmecit'in 1841 yılında vermiş olduğu fermanla diseksiyona izin verilmiştir. Modern Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane'nin kurulmasından evvel anatomik modeller üzerinde çalışma yapan tıp öğrencileri artık kadavralar üzerinde çalışmaya başlamışlardır. 1841 yılına ait bir belgede Bergama karantina hekiminin bir erkek ölüsü görmek istemesine rağmen halkın buna engel olduğu kayıtlıdır.¹⁰ Halk henüz ölü bir vücudun üstünde yapılacak işlemlere hazır değildi. İslam inancında yer alan "Öldükten sonra yeniden dirilme" hususu tamamen maddi algılanıyor ve kişinin Allah huzuruna tam ve hasarsız çıkması gerekliliği insanların fikirlerinde ağır basıyordu.²¹

Tıphane nazırı ve devrin hekimbaşısı olan Abdullah Efendi Kaptan-ı Derya olan Talat Paşa'ya ceset konusunda Tıphane'de karşılaştıkları güçlüklerden bahsetmiş; onun bu konuda kendisine yardım etmesini istemiştir. O, Kaptan-ı Derya olarak sadece iyi bir komutan değil, aynı zamanda aydın görüşlü bir kişi idi. Hekimbaşı Abdullah Efendi kendisinden Tıphane'ye ceset konusunda talepte bulunanlara bu fikre katıldığını ve Tıphane'ye lazım olan cesetlerin Tersane tomruğundan temin edilebileceğine dair söz vermişti. Bu konuyla ilgili alınan karar ise:

"Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane'de yeni ihyasına muvaffak oldukları Teşrihhânedede zaman zaman öğrenci kullanma anatomi öğretmek için

*ceset gerektiği aşikâr olduğundan, Tersane-i amire Prangasında mevcut olan suçlulardan ölenlerin sözü geçen okul tarafından gönderilecek sandık ile Teşrihhaneye nakli hususunda Padişahın yüksek müsaadeleri istenmektedir."*⁶ Aynı vesikada "...Prangada ölü bulunmadığında ders için lüzumlu kadavranın gerektiğinde çürüklük Mezarlığında zaman zaman tahtaya sarılı fakirlerin ölüsü geldikçe, söz konusu okul tarafından imamına akçe verilerek gizlice ölü sevki konuşulmuş olduğundan ve imam da hayırlı olan bu işe razı olduğundan" durum yazılarak bildirilir. Hükümet ve padişah izni istenmiştir. Aynı zamanda vesikanın altındaki nottan anlaşılacağı gibi bu dilekçe hekimbaşı tarafından sadrazamdan müsaade istenmek üzere kaleme alınmıştır. Bu vesikanın ekinde hekimbaşının bu dilekçesine sadrazamın verdiği cevapları yer almaktadır. Ekteki hemen daha sonra gelen kısımda kabine toplantısında yapılan bir görüşmeye yer verilmiştir. Diseksiyon yapılmasının onayladığını görülse de Çürüklük mezarlığındaki fakirlerin bu iş için kullanılmayacağı ifade edilmektedir. Vesikada bu görüş "on dördüncü Salı günü vekillerden meydana gelen kabine toplantısı sırasında (Bâb-ı Âliye gönderilen tezkere okunduğunda) söz konusu okulun yapılmasındaki amaç, öğrencinin tıbbın gerekli bilgilerini mükemmel bir şekilde öğrenip, tahsil edilerek sultanın yüksek huzurlarına yakışır bir şekilde doktorlar yetiştirilmesidir.

Çürüklük mezarlığından, imamı aracılığıyla, onu razı ederek gizlice ölü yollanması insanlar arasında bazı söylentiye neden olabileceği düşünülmüştür. Tersane-i Amire küreğinde ölenlerin, okula gönderilmelerinin kolay olacağı; hiçbir taraftan duyulmayacağından, Tersane-i Amire'de ölen ya da kazaya uğrayan suçluların ölümlerinin gerektiğinde Kaptan Paşa tarafından okula gönderilmesinde herhangi bir sakınca olmayacağı belirtilmiştir. Ekin altındaki notta, bu ekin "sadrizam tarafından Yüce Hazreti Padişahın mübarek ayağının tozuna takdimle, Cihan Padişahının çok kutsal görüşü buyurulmuş ve zikredilmiş olduğu gibi, dışarıdan ölü getirilmesinden kaçınılıp, yalnız Tersane-i Âmire de bulunan ve helak olan suçlunun ölümlerinin lüzumu oldukça adı geçen okula gönderilmesiyle il-

gili Padişah Hazretlerinin buyruğu yüksek irâdesi icâbı” olduğu ifade edilmiştir (Resim 1).

Buradaki ifadeden de anlaşılacağı gibi, zamanın padişahı Abdülmecit (padişahlığı 1839-1861), vezirlerin Tıphane'deki anatomi dersleri için gerekli kadavranın sadece Tersane küreğinden sağlanması konusundaki aldıkları ve kendisine sundukları kararı onaylamıştır. Her ne kadar diseksiyon İslam dininin ruhuna aykırı değilse de Padişahın da bildiği üzere, yine de halk kendi ölümlerinin diseksiyonuna karşı çıkacaktı. Bu yüzden bu hususa müsaade edilmemişti. Hâlbuki Tersanenin prangasından Tıphane'nin, Teşrihhanesine yollanacak ölümler, esirlerin ölümleri idi. Dolayısıyla da halkın ilgisini çekmeyecek ve tepkisiyle karşılaşamayacaktı. Aynı zamanda, pranga mahkûmu esirlerin ölümlerinin bulunması kolay olacağından bu yol tercih sebebi olduğu düşünülebilirdi. Böylece yeni açılan ve memleketin sağlık hizmetlerinin gelişmesi konusunda büyük önem taşıyan bir okul başlangıçta halkın tepkisiyle karşılaşmayacak ve çalışmalarını önemli bir ihtiyacı da karşılamış olacaktı (Resim 2).

1263 H.'de (1847 M.) bu konuda kaleme alınmış ikinci bir tezkereden, diseksiyon için Tıpha-

RESİM 1: Kadavraların taşınması hususunda.

BOA: İrade-i Dahiliye, No: 38/1771.)

RESİM 2: Kadavraların taşınması hususunda Kaptanpaşa'nın ne yolda işlem yapması gerektiğine dair belge.

BOA: İrade-i Dahiliye, No: 38/1771.)

ne'nin ihtiyaç duyduğu malzemenin bir müddet Tersane-i Âmire'den sağlanacağını öğrenilmektedir. Ancak bu vesikada, daha sonra cesetlerin Tersane tomruğundan sağlanmasından vazgeçilmiştir. Diseksiyon için gerekli cesetlerin esir pazarından sağlanmağa başlandığı, ancak esir pazarlarının kaldırılmasıyla anatomi, dersleri için gerekli olan cesetlerin temininin tekrar sorun haline geldiğini görülmektedir. “Mekteb-i Fünun-ı Teşrihhanesi için (padişahın) yüksek iradesi ile ilkin Tersane-i Amire tomruğunda ölümlerin cenazeleri kullanılırken, vazgeçilerek, daha sonra esir pazarından celp olunmakta olduğu halde adı geçen pazarın kaldırılmasından dolayı teşrih maddesi kullanılmaz olduğuna ve bununla ilgili derslerin ilerlemekte olduğundan teşrih maddesinin ameliyât ve fiiliyatı icrâ olunmadıkça, yalnız derslerin faydalı olmayacağı” şeklindeki ifâdeden anatomi derslerinin artık diseksiyon yapılmaksızın yürütülemeyeceğinin kesinlikle kabul edildiğini anlaşılmaktadır. “Ölen zenci cariye ve çocukların kullanıldığı gibi söz konusu mektebe celp olunmak üzere haber verilmesi hususunun bilcümle esircilere tenbih ve tenkid

olunmasına” şeklindeki satırlardan ise, bu vesika ile diseksiyon malzemesinin yine esirlerden sağlandığı, fakat bunların artık esir pazarından değil, doğrudan doğruya esircilerden sağlandığı öğrenilmiştir. Burada “...esirler tenbih ve tenkid edilmesi ve gizlenmemesine, saklanmamasına vesile olmak için haber verenlere söz konusu okul tarafından 40’ar kuruş ihbariye ücreti verilmesi iznini istemek, ve ifâde olunmak ve gerçek fennî teşrihin (anatomî) layıkıyla bilinmesi fiilen icrasını görmeğe bağlı bulunduğundan o cihetten esirlerin ellerinde bulunan zenci ölümlerin bahis konusu okula celp olunması için söz konusu tezkerenin gerektirdiği icrâ ve zikir olunan ihbariyenin saklamağa vesile olmak üzere haber verenlere ödenmesi münâsip gibi hatırlanmış...”¹⁹

Yukarıdaki metinde iki defa tekrarlanan esir cesetlerin saklanmaması ve onları ihbar edenlere ihbariye adı altında belirli bir ücret ödenmesi şeklindeki ifâde 1841’den itibaren Osmanlı Devleti’nin bu tarihe kadar göstermiş olduğu aşamayı simgelemektedir. 1847 tarihli, vesikânın dipnotunda ki “fenn-i teşrihin layıkıyla bilinmesi icrâsını görmeğe bağlı olduğundan” şeklindeki ifadeden, artık anatominin diseksiyon yapılmasının öğrenilemeyeceğinin kesinlikle kabul edildiğini görüyoruz.¹⁹ Diseksiyon olmaksızın anatomi eğitiminin olmayacağını kabul edilmesinden ziyade artık bu olayın halktan gizlenmemeye başlaması bu hususta çalışmaların hakikaten iyi gittiği ve bu çalışmanın yararı hususundaki tartışmaların artık eskisi kadar yoğun olmadığı anlaşılabilir.

1839 sonrasında askeri ve mülki Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane’de anatomi dersleri ve diseksiyon çalışmalarının yürütülmesinde ve bu bilim dalının gelişmesinde pek çok ünlü hekimin katkıları görülmüştür. Dr. Spitzer (1813-1895), mabeyn hekimliğini de yürüttüğünden dersler Palaolog Efendi tarafından verilmiştir. Anatomi öğretiminde kadavraların temini konusunda yapılan yazışmalarla 1841 den sonra ilk otopsiler yapılmaya başlanmıştır. Dr. Charles Ambroisse Bernard’ın başlattığı anatomi derslerinin diseksiyon çalışmalarına devam mecburiyeti olmadığı okulun kliniklerinde ölen hastalara otopsi yapılmadığı görülmüştür.¹⁹

Charles Ambroisse Bernard, 1841 yılında resmen diseksiyon yapma müsaadesi aldıktan sonra Galatasaray’daki ilk diseksiyon yapılan ceset bir Müslüman’a aittir. Her ne kadar bu uygulama başlangıçta halk arasında bazı söylentilere yol açıyorsa da, devlet adamlarının ve ulemanın, özellikle padişahın bunları desteklemesi halkın daha ileri gitmesini engellemiştir. Ayrıca yapılan uygulamaların bu konuya faydası tartışma götürmez olduğundan, söylentiler kısa bir süre sonra sona ermiştir.¹⁴

Diseksiyon üzerinde yapılan çalışmalar için Hayrullah Efendi’nin Makalat-ı Tıbbiye adlı eserinde yer vermiş olduğu otopsilerden birini incelediğimizde: kişinin ölüm nedeni baş travmasıdır. Otopsi bulguları olarak da aort valvüllerinde sertleşme, daralma ile kalp hipertrofisine rastlanmıştır (Resim 3)

Hayrullah Efendi’nin Makalat-ı Tıbbiye’sinde: Otopsi yapılan kişiyle ilgili: “...kişinin midesinde

RESİM 3: Hayrullah Efendi, Makalat-ı Tıbbiye. (Hayrullah Efendi, Makalat-ı Tıbbiye, İstanbul, 1843.)

bullerin (nüfetat) ve kuvvetli yangının bulunduğunu ifade eden Dr. Charles Ambroisse Bernard, ayrıca beyninin ince (pia mater) ve örümceksi (arachnoidea) zarları arasındaki bir atardamarın kismaya bağlı sıkınma etkisiyle tıka basa kanla dolduğu (imt ilay-ı külli) ve sonuç olarak beyin dokusuna değin yayılmış (infiltratio) kanamanın (apoplexia cerebri) ortaya çıktığı...” anlatılmaktadır (Resim 3).

Her iki otopsinin de Dr. Charles Ambroisse Bernard eliyle yapıldığı, ikinci olaya o zaman ki tıp okulunun anatomi Hocası Spitzer’in de katıldığı, Hayrullah efendi ile tıp öğrencilerinin seyirci durumunda oldukları bu arada bildirilmektedir (Resim 3).^{22,23}

Gerek Charles Ambroisse Bernard gerekse Spitzer’in etkisi ve sultanın emriyle, önce Müslüman olmayanların sonra da müslüman olanlardan hapisanede ölenlerin cesetleri, hatta 1846 Nisan’ında iki zenci köle kadının cesetleri Galatasaray Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahanesinde teşrih edilerek anatomi ve patolojinin cesetler üzerinde öğrenilebilmesi mümkün olabilmiştir.²⁴

SONUÇ

Klasik İslam geleneği içerisinde usta çırak usulü ile yetişen hekimler pratik eğitimlerini hastanelerde görmüşlerdir. Devletin askeri ve sivil ihtiyacını karşılayan hekimlerin eğitimi için Kanuni Sultan Süleyman devrinde Süleymaniye Tıp medresesi kurulmuştur. İslam Medeniyet tarihinde, bu medrese ile alana özgü bir eğitim kurumu ortaya konmuştur. Osmanlı Dönemi tıp eserleri gözden geçirildi-

ğinde; Osmanlıların Rönesans tıbbı ile ilk temaslarının oldukça erken döneme rastladığı görülmektedir. Tanzimat öncesinde Osmanlıların batı teknoloji ve bilimine bakış açıları ve beklentileri pratik ihtiyaçları karşılama yönünde olmuştur.²⁵

İnsan bedeninin anatomisini öğrenmek adına önemli tıp kitapları içerisinde Anatomi bahisleri yanında diseksiyonlara dayalı anatomi öğretiminin önemine sık sık değinilmiştir. Hekimin insan bedenini eksiksiz öğrenmesinin tanı ve tedavisindeki rolü üzerine görüşler ortaya koyan eserler kaleme alınmıştır. Emir Çelebi’nin Enmüzcüt-tıb adlı Türkçe eserine anatomi ile ilgili bölümler eklemesi, tıp öğrenimi sırasında mutlaka diseksiyon yapılmasını önermesi Osmanlı Tıbbının dönüm noktalarından biri olarak görülmüştür.²⁶

XVII. yy anatomi tarihinde makro anatominin hızla geliştiği mikro anatomi çalışmalarının başladığı bir yüzyıl olmuştur.⁹

XVIII-XIX. yy’lar ise anatomi açısından önemli eserlerin ortaya konduğu, yüzyıllar olmuştur. Dr. Cemil Topuzlu 1881 yılına ait anılarında Tıp Fakültesi Haydarpaşa’ya taşınincaya kadar yılda en çok 2-3 kadavra ile çalışmalarını yaptıklarını, tıbbiyenin 1913 mezunları arasında olan Dr. Osman Şevki Bey de kendilerinin çok şanslı olduğunu, Nurettin Ali Bey’in Fransa’dan aldığı yenilikler sayesinde daha çok kadavra ile çalışma şansını yakaladıklarını söylemektedir.

Anatomi; alanına hizmet verenler sayesinde gelişmiş bir bilim dalı olmuştur.²⁷

KAYNAKLAR

1. Taşkın Ü. [Ottoman Education Foundations in Classical Terms]. Uluslararası Sosyal Araştırma Dergisi.2008;1/3:343-66.
2. Gündoğdu H. [Bayburt Yöresinde Bir Külliye, Bir Kitabe ve Bir Vakfiye]. İstanbul: Tarih Dergisi. İudergi.com. 2011. pp.122-6.
3. Baltacı C.[Ottoman Madrasas from XV to XVI Century]. İstanbul: 1976. p.25.
4. Uzunçarşılı İ.H. [Scholarship Organization in Ottoman Empire]. Ankara: TTK; 1965. p.8-27.
5. Kahya E., Erdemir Demirhan A. [Health agencies from Ottoman Empire to Republic of Turkey in the light of Science]. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları; 2000.p. 173.
6. Altıntaş A. [Ottoman Physician's Master-Apprentice Method of Education]. In: Türk Tıp Eğitiminin Önemli Adımları. Hatemi H, Altıntaş A, editörler. İstanbul: CSA Global Publishing; 2006. p.37-45.
7. Akdeniz N. [Physician and Medical Ethics in Ottoman Empire]. İstanbul: 1977.p.150-3.
8. Kazancıgil A. [Science and Technology in Ottoman Period]. İstanbul: Etkileşim Yay;2007. p.196-7.
9. Akdoğan I. [Anatomy in Ottoman and Europe Region in 17.Century]. J Med Ethics, Law and History 2008;16:166-70.
10. Elçioğlu Ö. [Teaching of Anatomy in the Ottoman Period]. DİRİM 1990;5(6):182.
11. Adivar A. [Science in the Ottoman Turks]. İstanbul: Remzi Kitabevi; 1991.p. 212.
12. Altıntaş A. [Step by step to Tıphane-i Amire]. Tarih ve Toplum Dergisi 1998; 29(117):4.

13. Altıntaş A. [The start of the modern Medical Education-Establishment of the Tiphane-i Amire]. İn: Türk Tıp Eğitiminin Önemli Adımları. Hatemi H, Altıntaş A, editörler. İstanbul: CSA Pub; 2006.p.56-60.
14. Altıntaş, A. [Education in Tiphane]. Ankara: Osmanlı Devleti'nde Sağlık Hizmetleri Sempozyumu. 2000. p.61-6.
15. Altıntaş A. [Medical Education in Fatih Darüşşifa] . İn: Türk Tıp Eğitiminin Önemli Adımları. Hatemi H, Altıntaş A, editörler.. İstanbul: CSA Pub;2006. p.46-52.
16. Altıntaş A. [Medical Education in Ottoman Period of Tiphane-i Amire]. Osmanlı Devleti'nde Sağlık Hizmetleri Sempozyumu. Ankara: 2000.p.91.
17. Chahrour M. ['A civilizing Mission'? Austrian medicine and the Reform of Medical structures in Ottoman Empire, 1838-1850]. Vienna: Stud. Hist Phil Biol & Sci 2007;38:687-705.
18. Öztürk H. [Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane and His Founder Charles Ambroisse Bernard]. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Yüksek Lisans Tezi.(Basılmamış). Eskişehir: 2009.p. 90 vd.
19. Kahya E. [How and When we started dissecting]. Belleten 1979; XLII/169: 751-753.
20. Ülman Y.I. [Important steps in Medical education.]. İn: Prof.Dr. Hüsrev Hatemi, Prof.Dr. Ayten Altıntaş. İstanbul: CSA Pub;2006.pp. 71-6.
21. Düzenli Y. [Organ transplantation from the perspective of Islamic Sources].Turkiye Klinikleri. J Med Ethics Law and History 2005; 13:125-130.
22. Ünver A.S. [Dr. Hayrullah Efendi and Makâlat-ı Tıbbiye]. Tıp Tarihi Araştırmaları, İstanbul: 1986.p.11-6.
23. Özyayın Z. [Dr. Hayrullah Efendi from Tanzimat Reform era and his life and works]. Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları 2-3, İstanbul: 1996. p.200.
24. Terzioğlu A. [Hitherto Unknown German Sources Related with Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane in Galatasaray.]. Tarih ve Toplum 1992;17(100): 17-23.
25. İhsanoğlu, E. [Ottomans and Science]. İstanbul: Etkileşim Yayınları;2002;pp.196-212.
26. Acıduman A. [Chief Physician Emir Çelebi and Chapters related to the Anatomy of Nerve System anı his Famous work Enmüzcü't-Tıbb.].Türk Nöroloji Dergisi.2008;18(2):96-103.
27. Şehsuvaroğlu BN,-Demirhan A.E,-Güreşsever GC. [History of Turk Medication]. Bursa: Taş Yay.1984. p.211-22.